

Наукова робота під шифром “Царина правосуддя”

на тему:

**“ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕВИКОНАННЯ ВИМОГ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА”**

2018

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	8
1.1. Юридична відповідальність за невиконання вимог кримінального процесуального законодавства.....	8
1.2. Кримінальна процесуальна відповідальність як вид юридичної відповідальності.....	12
РОЗДІЛ II. ПІДСТАВИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	18
2.1. Фактичні підстави кримінальної процесуальної відповідальності.....	18
2.2. Кримінальне процесуальне правопорушення як підстава кримінальної процесуальної відповідальності	21
РОЗДІЛ III. ІНШІ ВИДИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕВИКОНАННЯ ВИМОГ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....	26
3.1. Кримінальна та адміністративна відповідальність за порушення вимог КПК України.....	26
3.2. Дисциплінарна відповідальність професійних учасників кримінального провадження.....	27
ВИСНОВКИ.....	29
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	31
ДОДАТКИ.....	36

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВССУ – Вищий спеціалізований суд України

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ЄСПЛ або Суд – Європейський суд з прав людини

КК України – Кримінальний кодекс України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

П. – пункт

Ст. – стаття

Ч. – частина

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина

ОРД – оперативно-розшукова діяльність

АТО – Антитерористична операція на сході України

ВСТУП

Актуальність теми. На сьогоднішній день кримінальне провадження важко уявити без порушень його учасниками норм кримінального процесуального права. Не виконують свої процесуальні обов'язки як підозрювані, їх захисники чи свідки, так і особи, які здійснюють кримінальне провадження. У діяльності органів досудового розслідування мають місце порушення процесуальних норм, що полягають: у невиконанні обов'язків щодо належного збереження речових доказів чи документів; обмеженні права підозрюваного, обвинуваченого на захист (у кожному восьмому вивченому провадженні підозрюваному або обвинуваченому не роз'яснювались або не повністю роз'яснювались їх права на досудовому розслідуванні); незаконному затриманні підозрюваних та інші форми протиправної поведінки, що зумовлюють шкідливі наслідки.

Тільки у 2017 році кількість звернень до слідчого судді з клопотаннями, скаргами і заявами під час досудового розслідування становила 544180 [51], тоді як у 2016 році надійшло 86197 скарг до місцевих судів України на дії слідчих органів, а в 2015 – 65576 скарг [50]. Недобросовісні учасники кримінального провадження не виконують обов'язки, покладені на них законом, допускають грубі порушення норм кримінального процесуального законодавства чи зловживають своїми процесуальними правами (у 2016 році надійшло 67114 скарг до судів України про бездіяльність слідчого, прокурора – п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України [50]) через неухвалене або недбале ставлення до своїх обов'язків, порушують адресовані їм правові приписи, факти неправомірної поведінки. Це, на нашу думку, зумовлено як відсутністю у слідчих, прокурорів, суддів необхідних професійних знань, так і значним навантаженням на кожного. Як приклад – за результатами діяльності поліції у 2013 році було розслідувано 230282 кримінальних проваджень, а у 2018 – 198026 [32], кількість проваджень з прийняттям у 2012 році КПК України *виросла у 1,2 рази* (з 469 тис. у 2011 році до 562 тис., у 2016 році). На додаток

до цього лише у 2016 році до участі в проведенні АТО, із відривом від виконання службових обов'язків, залучено близько 13 тис. поліцейських [22]. Внаслідок чого навантаження на одного слідчого *зросло в п'ять разів* (від 200 до 400 проваджень в залежності від регіону, проти 60 у 2011 році). І це при тому, що у 2012 році *штатну чисельність слідчих збільшено* на 1,2 тис. одиниць (+16,7 %) [22].

Такі дії унеможливають досягнення завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України [11]), тобто захисту прав і законних інтересів осіб, потерпілих від злочинів, захисту особи від незаконного і необґрунтованого обвинувачення, засудження, обмеження її прав і свобод, а тому законодавство має передбачати належні гарантії виконання кримінальних процесуальних обов'язків, до яких належать і заходи відповідальності.

Акти поведінки, що суперечать праву, можуть виходити практично від будь-яких учасників кримінальної процесуальної діяльності та проявлятися в різноманітних формах, пов'язаних з особливостями кримінального процесуального регулювання та опосередкування кримінальної процесуальної діяльності. Вельми небажана і небезпечна ситуація, коли самі компетентні державні органи і посадові особи, які здійснюють кримінальну процесуальну діяльність, порушують вимоги, які складають істотну частину процесуального порядку судочинства.

Ідея і концепція кримінальної процесуальної відповідальності досить «молода» в науці кримінального процесу. Заклали основу дослідження та звернули увагу на загальнотеоретичні аспекти процесуальної відповідальності та її підстав такі вчені-теоретики як Г. М. Вєтрова, А. Я. Дубинський, П. С. Елькінд, З. Ф. Коврига, В. М. Корнукова, О. Е. Лейст, І. Л. Петрухін, Г. Ж. Сулейменова, М. С. Строгович, Н. А. Чечіна. В подальшому теоретичні уявлення про процесуальну відповідальність були пов'язані з областю галузевих досліджень. Вагомий внесок у розробку наукових основ юридичної відповідальності в цілому та процесуальної відповідальності зокрема зробили такі вітчизняні вчені як О. В. Андрушко, І. В. Бабій, Р. М. Білокінь,

Л. М. Васильєв, Л. В. Гаврилюк, О. В. Іваненко, А. В. Мурзановська, А. Д. Назаров, О. М. Овчаренко, А. О. Осауленко, В. В. Рожнова, В. В. Рябоконь, Л. Д. Удалова, О. Ю. Хабло, В. Д. Чабанюк.

В дослідженнях представлених авторів розкриваються концептуальні ідеї та аналізуються як окремі аспекти, так і явище в цілому, містяться висновки і положення, що стосуються подальших перспектив дослідження процесуальної відповідальності. Однак, не дивлячись на це, увага до відповідальності за невиконання вимог кримінального процесуального законодавства не слабшає, назріла потреба нових досліджень кримінальної процесуальної відповідальності і подальшого вдосконалення її інституту.

Мета і завдання дослідження. Метою наукової роботи є аналіз теоретичних та правових положень регулювання підстав та порядку застосування заходів відповідальності за невиконання вимог кримінального процесуального законодавства учасниками кримінального провадження; дослідження практики застосування відповідних норм кримінального процесуального законодавства; виявлення проблемних питань та обґрунтування шляхів їх вирішення на науковому чи законодавчому рівнях.

З огляду на поставлену мету можна визначити такі завдання:

- сформулювати визначення юридичної відповідальності з урахуванням позитивного та негативного її аспектів, яке б висвітлювало сучасне соціальне призначення даного інституту;
- розкрити підстави виникнення юридичної відповідальності;
- визначити поняття та види порушень вимог кримінального процесуального законодавства, сутність кримінального процесуального правопорушення;
- узагальнити різні думки учених щодо розуміння сутності кримінальної процесуальної відповідальності, розробити власні погляди стосовно цього.

Об'єктом дослідження є правове регулювання та порядок застосування заходів юридичної відповідальності до учасників кримінального провадження за невиконання вимог кримінального процесуального законодавства.

Предметом дослідження є юридична відповідальність за невиконання вимог кримінального процесуального законодавства.

Методи дослідження. Обрані з урахуванням поставленої мети, і задач дослідження, його об'єкта та предмета. У ході дослідження використовувалися як загальнонаукові (порівняння, класифікація, опис), так і спеціальні методи. Зокрема: *системно-структурний* – з'ясування сутності кримінальної процесуальної відповідальності, її місця в системі юридичної відповідальності та класифікації на підставі різних критеріїв; *формально-логічний* – застосовувався при визначенні правової категорії «кримінальна процесуальна відповідальність», «кримінальне процесуальне правопорушення»; *формально-юридичний* – при дослідженні положень законодавства України, рішень ЄСПЛ; *порівняльно-правовий* – маємо можливість проаналізувати погляди вчених стосовно розуміння сутності відповідальності; *логіко-нормативний* – для формулювання та обґрунтування доповнень до кримінального процесуального законодавства; *соціологічний (анкетування)* – для з'ясування думок працівників практичних підрозділів щодо проблеми дослідження.

Публікації. Основні теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації, сформульовані у науковій роботі, знайшли своє відображення у 3 тезах доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг роботи визначено предметом дослідження, зумовлюється поставленою метою і завданнями. Наукова робота складається з переліку умовних позначень, вступу, 3-х розділів, 6 підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг наукової роботи становить 46 сторінок: з них основний текст наукової роботи – 30 сторінок, список використаних джерел – 5 сторінок (55 найменувань), додатків – 6.

РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

1.1. Юридична відповідальність за невиконання вимог кримінального процесуального законодавства

З теорії юридичної науки широко відомо, що засобом забезпечення суб'єктивних прав учасників будь-якого виду правовідносин є відповідальність. Вона настає у разі невиконання особою обов'язку як міри необхідної її поведінки. В тлумачних словниках мови визначається, що **відповідальність** – це «покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, вчинки, слова» [47, с. 177]; «Відповідальність означає усвідомлення суті та значення діяльності, її наслідків для суспільства і соціального розвитку, вчинків особи з погляду інтересів суспільства або певної групи [3]. У французькій мові «відповідальність» є багатозначним словом та тлумачиться як 1. Обов'язок міністрів залишати владу у випадку їх відсторонення; 2. Обов'язок відшкодовувати заподіяну шкоду; 3. Моральний чи інтелектуальний обов'язок виконати свої зобов'язання, договір [55, с. 430]. Тобто сутність цього визначення полягає в зобов'язанні особи відповідати за виконання певного завдання, вчинку.

Юридична відповідальність – одна з форм соціальної відповідальності. Соціальну відповідальність вчені розуміють, як обов'язок суб'єкта суспільних відносин усвідомлено вибирати варіанти поведінки відповідно до вимог соціальних норм, що реалізуються в дотриманні цих норм, а в разі скоєння вчинків, що суперечать вимогам суспільства, зазнавати несприятливих наслідків морального, фізичного або майнового характеру [1, с. 7]. Крім юридичної, в суспільстві знаходять своє широке застосування й інші форми соціальної відповідальності: моральна, політична, організаційна, партійна тощо.

М.В. Кравчук дає визначення **юридичної відповідальності** як юридичного обов'язку (міри покарання) правопорушника зазнати примусового, від імені держави (суспільства), на підставі закону або іншого нормативного

акта, позбавлення його певних соціальних благ чи цінностей (матеріальних, духовних чи особистих), які йому належали до факту правопорушення з метою попередження правопорушень у перспективі й відновлення (чи відшкодування) втрачених суб'єктивних прав на матеріальні та духовні цінності [29, с. 296]. Такої ж думки і П.М. Рабінович, який вважає, що юридична відповідальність – це закріплений у законодавстві і забезпечуваний державою юридичний обов'язок правопорушника зазнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належали [28, с. 1056].

Залежно від того, до якої галузі належить юридична відповідальність, який вид правопорушення вчинено (злочин, проступок), вчені виділяють конституційну, адміністративну, цивільну або цивільно-правову, дисциплінарну та кримінальну відповідальність. Класифікація за галузевою приналежністю є найбільш поширеною, однак спробуємо відійти від традиційного виділення цих основних видів відповідальності, оскільки важко уявити існування галузі права, яка не має власних правових вимог та дозволів. Наприклад, при розгляді процесуальної відповідальності розрізняють такі її види: кримінальну процесуальну, цивільно-процесуальну, конституційно-процесуальну, господарсько-процесуальну, адміністративно-процесуальну.

О. М. Овчаренко дає свою оцінку визначенню «юридична відповідальність», поділяючи її розуміння на чотири групи: підхід позитивний, ретроспективний, змішаний, який об'єднує ідеї позитивного і ретроспективного підходу та група нетрадиційних підходів [39, с. 37]. Та великого обговорення в юридичній науці отримало питання щодо доцільності поділу юридичної відповідальності на два види, що зазначає і А. Ю. Олійник, так як термін «відповідальність» не є суто правовим поняттям.

1. *Позитивна (перспективна) юридична відповідальність* – сумлінне виконання своїх обов'язків перед громадянським суспільством, правовою державою, колективом людей та окремою особою.

2. *Негативна (ретроспективна) юридична відповідальність* – специфічні правовідносини між державою і правопорушником внаслідок державно-

правового примусу, що характеризуються засудженням протиправного діяння і суб'єкта правопорушення, покладання на останнього обов'язку витерпіти і несприятливі наслідки особистого, майнового характеру за скоєне правопорушення [28, с. 1057].

Актуальність вивчення юридичної відповідальності у ретроспективному і перспективному аспектах полягає у тому, що становлення правової держави пов'язане із сумлінним виконанням правових приписів усіма суб'єктами права (державою, її органами, її посадовими особами, організаціями, громадянами), оцінюванням ними своїх дій, виходячи з їх суспільної корисності чи небезпеки.

У правовій науці юридичну відповідальність традиційно розглядають як відповідальність *негативну (ретроспективну)*, як обов'язок правопорушника відповісти за проступок перед державою і суспільством застосуванням до нього примусових заходів, визначених у санкціях правових норм. Іноді відповідальність у визначають саме через обов'язок – обов'язок бути підданою заходам державного впливу за неналежне виконання юридичних обов'язків.

На думку М.С. Строговича, головне у вирішенні питання щодо юридичної відповідальності є те, що розуміння її в позитивному значенні як відповідальності за правильне виконання обов'язків, як відповідального ставлення до справи, як відповідальності, що лежить на особі з моменту покладання на неї обов'язку та супроводжується відповідальністю в сенсі примусу, стягнення, санкції лише у випадках порушення, невиконання обов'язку, показує реальний процес існування та розвитку відповідальності у законодавстві та практичній діяльності [9, с. 78]. Тобто, учасник процесу несе позитивну відповідальність за сумлінне виконання обов'язків, погоджуючись підкорятися приписам закону, та негативну – за їхнє винне порушення. Аналогічної точки зору щодо існування двох аспектів юридичної відповідальності взагалі, та кримінальної процесуальної зокрема, дотримуються К.В. Басін, О.В. Іваненко [41, с. 20; 42, с. 93].

Втім, І.Л. Петрухін стверджує, що добровільне й свідоме виконання процесуальних обов'язків і винне порушення цих обов'язків – діаметрально

протилежні явища, які не можуть бути об'єднані одним поняттям процесуальної відповідальності [43, с. 249]. Наявність позитивної відповідальності в праві заперечують автори, які відзначають, що ні наукові міркування, ні тим більше інтереси практики не дають підстав для перегляду погляду на юридичну відповідальність як наслідку правопорушення [44, с. 187].

Не будучи такими категоричними, адже наукова думка йде шляхом свого розвитку в тому числі і в напрямку дослідження питань відповідальності в позитивному аспекті [45, с. 37], зазначимо, що ми будемо виходити в своєму подальшому дослідженні з позиції розуміння юридичної відповідальності в цілому та кримінальної процесуальної в негативному аспекті. Подібної думки дотримується значна кількість науковців. Так, наприклад, Р.М. Білокінь зазначає, що «юридична відповідальність, а відповідно, і кримінальна процесуальна відповідальність, має розглядатись як відповідальність за вчинене протиправне діяння» [46, с.155].

В основу поділу юридичної відповідальності на види також покладають санкцію. В свою чергу Л.Д. Удалова та О.Ю. Хабло визначили кримінальну процесуальну відповідальність як відповідальність суб'єктів кримінально-процесуальних відносин, яка проявляється в застосуванні кримінально-процесуальних санкцій за свідоме порушення вимог кримінально-процесуального законодавства та спирається на державний примус [40, с. 97].

Залежно від характеру цих заходів та органів, що їх застосовують, санкції поділяють на кримінально-правові, адміністративно-правові, дисциплінарні та майнові. Кримінально-правові санкції застосовує виключно суд, адміністративно-правові – суд або уповноважені державні органи чи їх посадові особи, дисциплінарно-правові – адміністрація установи, підприємства чи організації. У свою чергу, санкції за їх функціональним призначенням у механізмі правового регулювання можна поділити на регулятивні та охоронні.

Виходячи з дуалістичної природи юридичної відповідальності як цілісного правового явища, варто зазначити, що вона має не тільки охоронний, а й регулятивний характер, і набуває своєрідного значення у випадках

порушення правових приписів та правомірної поведінки. Особливістю позитивної відповідальності є те, що у деяких випадках санкція охоронної норми не реалізується. Якщо суб'єкт не порушує вимог диспозиції, то не реалізуються лише санкції, які передбачають негативні наслідки для правопорушника, але є можливою реалізація заохочувальної санкції. Наслідком позитивної юридичної відповідальності є правомірна поведінка.

Зважаючи на велике розмаїття думок з приводу класифікації функцій юридичної відповідальності, які за своїм змістом часто дублюють одна одну (наприклад, каральна та штрафна, виховна та педагогічна), пропонуємо виділити такі основні функції юридичної відповідальності (додаток А).

1.2. Кримінальна процесуальна відповідальність як вид юридичної відповідальності

На сучасному етапі розвитку вітчизняної процесуальної науки розроблення визначення кримінальної процесуальної відповідальності є значущим, адже завданням цього виду відповідальності є забезпечення законності, попередження та припинення процесуальних порушень, вирішення таких завдань кримінального судочинства як захист прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, виключення свавілля з боку осіб, що здійснюють кримінальне провадження.

Досліджуючи поняття кримінальної процесуальної відповідальності, необхідно звернути увагу на те, що вона є різновидом юридичної відповідальності, у зв'язку з чим їй притаманні такі ж самі проблеми дефініції, що й родовому поняттю.

Однак, в кримінальному процесі питання про самостійність існування кримінальної процесуальної відповідальності дискусійне. Одні запевняють, що кримінальна процесуальна відповідальність – самостійний вид юридичної відповідальності [6, с. 57; 34, с. 96], інші ж науковці вважають, що її не існує, а процесуальні заходи примусу це – заходи попередження або ж заходи адміністративної відповідальності [30, с. 187].

Втім, норми кримінального процесуального закону мають санкції, які передбачають покарання за невиконання чи неналежне виконання суб'єктом кримінальної процесуальної діяльності своїх процесуальних обов'язків, що і підтверджує самостійність кримінальної процесуальної відповідальності. Зокрема, кримінальні процесуальні норми регламентують не лише порядок притягнення осіб до кримінальної відповідальності, а й визначають порядок виконання вимог і дозволів, які закріплені у кримінальному процесуальному законодавстві, наслідки їх невиконання (наприклад, ст. 144 КПК України).

П.С. Елькінд, розглядаючи кримінальну процесуальну відповідальність як застосування штрафних санкцій за кримінальне процесуальне правопорушення, визначила її як «реальне покладання на правопорушника додаткового кримінально-процесуального обов'язку, позбавлення його тих або інших процесуальних прав або ж і покладання додаткового обов'язку й позбавлення відповідних процесуальних прав» [34, с. 39]. До заходів відповідальності вчена відносить, наприклад: застосування запобіжного заходу до обвинувачуваного або підозрюваного, які порушили зобов'язання про явку; застосування до зазначених осіб більш суворого запобіжного заходу, якщо порушений спочатку обраний; видалення підсудного із зали засідання й ін. [34, с. 35-38].

Отже, на підставі викладеного вище можна стверджувати, що обов'язковою умовою кримінальної процесуальної відповідальності є наявність у кримінальному процесуальному законодавстві санкції, що полягає у накладенні на порушника певної процесуальної норми стягнення та/або іншого особистого обмеження чи позбавлення певних процесуальних прав (наприклад, п. 2. ч. 2. ст. 39 КПК України, ч. 3. ст. 37 КПК України).

В.М. Корнуков стверджує, що кримінальна процесуальна відповідальність виражається в покаранні особи, що вчинила протиправну дію або бездіяльність, з метою виховання й перевиховання винного, недопущення подібних порушень у майбутньому [35, с. 10]. А З.Ф. Коврига характеризує процесуальну відповідальність як особливий різновид обов'язку, що виникає із протиправної поведінки учасників процесу. «Відповідальність у негативному

плані – це завжди додатковий обов’язок, що відрізняється від інших обов’язків тим, що він носить збитковий, небажаний для суб’єкта, на якого він покладається, характер, ущемляє його правовий статус» [37, с. 56-57].

Кримінальна процесуальна відповідальність, як вважає В.В. Рожнова, – це різновид юридичної відповідальності, передбаченої нормами кримінально-процесуального права за протиправну поведінку і, зокрема, за невиконання обов’язків у сфері кримінального судочинства [4, с. 108].

Дослідивши твердження вчених, можна виділити наступні точки зору з розуміння кримінальної процесуальної відповідальності: як реалізація санкції кримінальної процесуальної норми (Г.М. Вєтрова); як реалізація лише штрафних санкцій (В.М. Корнуков, І.Л. Петрухін); взагалі заперечення існування такого виду відповідальності (І.С. Самощенко, М.Х. Фарукшин); як міжгалузевий інститут, де кримінальне процесуальне правопорушення розглядається як проступок, адміністративне правопорушення чи злочин (І.Л. Петрухін, Л.Д. Удалова, О.Ю. Хабло); як комплексна відповідальність, коли кримінальна процесуальна відповідальність супроводжується дисциплінарною, матеріальною (С.Г. Ольков).

Погоджуємося з думкою А.П. Мурзановської, що «кримінально-процесуальна відповідальність – це існуюче у формі кримінального процесуального правовідношення застосування у встановленому законом порядку до особи, яка вчинила кримінальне процесуальне правопорушення, заходів кримінального процесуального примусу, що передбачені санкцією кримінальної процесуальної норми, які полягають в накладенні на правопорушника додаткового обов’язку або позбавлення (звуження обсягу) його суб’єктивних прав» [38, с. 56]. З нашої точки зору, пропонуємо доповнити ст. 3 КПК України, пунктом 10-1 наступного змісту: «кримінальна процесуальна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, що застосовується до суб’єктів кримінальних процесуальних відносин за протиправну поведінку в сфері кримінального провадження».

Як зазначала П.С. Елькінд, кримінальна процесуальна відповідальність має свої специфічні властивості, які полягають в наступному: 1) фактичною

підставою може бути лише кримінальне процесуальне порушення, тобто поведінка, що заборонена нормами саме даної галузі права; 2) юридичною підставою застосування кримінальної процесуальної відповідальності є норми кримінального процесуального права; 3) суб'єктами кримінальної процесуальної відповідальності можуть бути лише суб'єкти кримінального судочинства, а точніше тільки громадяни, які мають в кримінальному судочинстві особистий правовий інтерес, та ті що представляють інтереси інших суб'єктів, а також ті, які здійснюють допоміжні функції; 4) кримінальна процесуальна відповідальність завжди знаходить свій вираз в формі правовідношення [34, с.97].

В.В. Рожнова підкреслює, що основною ознакою кримінальної процесуальної відповідальності, як й будь-якої юридичної відповідальності, є наявність елементів покарання, хоч головною метою при цьому є виховання поваги до кримінального процесуального закону, стимулювання належного виконання учасниками кримінального судочинства вимог закону і покладених на них обов'язків [4, с. 108].

Враховуючи вище викладене, можна дійти висновку, що особливості кримінальної процесуальної відповідальності полягають в наступному: встановлення нормами кримінального процесуального права (галузева належність та юридична підстава); настання за вчинення кримінального процесуального правопорушення (фактична підстава); існує в формі кримінального процесуального правовідношення; суб'єктом такої відповідальності може виступати тільки відповідний учасник кримінального процесу; знаходить свій вираз у накладені на правопорушника додаткового обов'язку або позбавлення (звуження обсягу) його суб'єктивних прав.

У кримінальній процесуальній теорії Г.Н. Ветрова, Л. В. Гаврилюк, А.В. Мурзановська, Л.Д. Удалова відмічають, що процесуальну відповідальність несе будь-який суб'єкт кримінального провадження, який має процесуальні обов'язки, у разі невиконання чи неналежного виконання покладених на нього обов'язків [6, с. 56; 31, с. 339-344].

Проте, не всі науковці мають аналогічне бачення цього питання. На думку А. Я. Дубинського, В. М. Корнукова та І. Л. Петрухіна, кримінальна процесуальна відповідальність застосовується лише до осіб, які мають у кримінальному провадженні особистий правовий інтерес (потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, цивільного позивача, цивільного відповідача); осіб, які представляють інтереси інших суб'єктів (захисника, представника, законного представника); та осіб, які здійснюють допоміжні функції (свідка, експерта, спеціаліста, перекладача, заставодавця, особистих поручителів, осіб, присутніх у залі судового засідання). При цьому не можна вважати суб'єктами кримінальної процесуальної відповідальності посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження (слідчого, прокурора, судді) [5, с.161]. Така позиція викликає зауваження хоча б через те, що будучи суб'єктами кримінальної процесуальної діяльності, службові особи, які здійснюють кримінальне провадження, наділяються не лише певними правами, а й обов'язками. А як ми зазначали раніше, невиконання чи неналежне виконання учасником кримінального провадження своїх процесуальних обов'язків і є підставою кримінальної процесуальної відповідальності.

Прихильники цієї позиції стверджують, що за порушення вимог кримінального процесуального закону слідчий, прокурор чи суддя будуть нести дисциплінарну, цивільно-правову, матеріальну чи кримінальну відповідальність. А заходи, які можуть бути застосовані до винних посадових осіб, зокрема догана, не мають процесуального характеру. [5, с. 161].

Водночас учені, які мають іншу думку, вважають, що всі суб'єкти кримінального провадження є суб'єктами кримінальної процесуальної відповідальності. До заходів кримінальної процесуальної відповідальності посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, відносять заходи процесуального характеру, підстави та порядок реалізації яких регламентується кримінальним процесуальним законом. Зокрема, на думку Г. М. Ветрової, заходами кримінальної процесуальної відповідальності є відміна незаконного процесуального рішення, відсторонення слідчого від розслідування, повернення

кримінального провадження на додаткове розслідування на підставі суттєвого порушення кримінального процесуального закону [6, с. 56, 102]. І. Ю. Локтіонов до таких заходів відносить також визнання судом недопустимими доказів, отриманих з порушенням встановленого законом порядку (ст. 89 КПК) України) [7, с. 128].

Одним із аргументів заперечення існування кримінальної процесуальної відповідальності посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, є те, що заходи відповідальності повинні покладатися на конкретних осіб та містити осуд їх діяльності. Так, А. Я. Дубинський зауважує що, хоча відміна незаконного рішення і пов'язана з заподіянням певних неприємностей посадовій особі, яка допустила ці порушення, проте не спрямована особисто проти нього, тому її не можна розглядати як захід кримінальної процесуальної відповідальності [5, с. 161]. А на думку Д. А. Липинського, відсторонення від проведення досудового розслідування не передбачає несприятливих наслідків як таких, адже з урахуванням великого навантаження на слідчого вилучення одного провадження буде ним розцінюватися як «нагорода», а не як осуд [8, с. 262]. Тобто, для слідчого, в провадженні якого знаходяться десятків, а то і більше проваджень [22], відсторонення від розслідування кримінального правопорушення буде аж ніяк не покаранням.

Зазначимо, що рішення про відміну постанови слідчого, прокурора чи ухвали слідчого судді, судді має бути обґрунтованим та вмотивованим зі вказівкою на допущені помилки чи порушення вимог законодавства. Відповідно до вимог КПК України, відсторонення від проведення досудового розслідування (кримінальна процесуальна відповідальність) здійснюється у разі неефективного досудового розслідування, а відміна процесуальних рішень – у разі їх незаконності чи необґрунтованості. А тому слідчому, прокурору чи судді не буде приємно розуміти, що його визнали некомпетентним, а його рішення – безглуздими. Крім того, відсторонення від проведення досудового розслідування чи відміна процесуальних рішень свідчать про низький рівень

професіоналізму особи, яка здійснює кримінальне провадження, тобто в подальшому така оцінка може завдати шкоди професійній репутації.

В кримінальному процесі кримінальна процесуальна відповідальність має велике значення, адже забезпечує з одного боку, дотримання приписів кримінального процесуального права державними органами та посадовими особами, що здійснюють кримінальне провадження, а з іншого – виконання обов'язків всіма суб'єктами кримінального провадження, являє собою специфічний процесуальний засіб забезпечення кримінальних процесуальних відносин та є гарантією виконання процесуальних обов'язків та досягнення вирішення завдань кримінального провадження.

РОЗДІЛ II. ПІДСТАВИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

2.1. Фактичні підстави кримінальної процесуальної відповідальності

У теорії держави та права розрізняють такі фактичні підстави юридичної відповідальності, як: 1) факт скоєння правопорушення; 2) наявність у діях особи складу правопорушення; 3) наявність відповідної правової норми; 4) акт застосування права [36, с. 84], тобто фактичними підставами притягнення особи до кримінальної процесуальної відповідальності є вчинення суб'єктом кримінального провадження діяння, яке суперечить вимогам кримінального процесуального законодавства. Заслужує на окрему увагу твердження В.С. Вепрева, який пропонує виділяти такі три фактичні підстави кримінальної процесуальної відповідальності: учинення кримінального процесуального правопорушення; зловживання кримінальним процесуальним правом; вихід посадовими особами за межі розсуду [25, с. 11-12].

Ми вважаємо, що сформована протягом тривалого часу конструкція підстав відповідальності, виражена у формі невиконання обов'язків або неналежного їх виконання, в недостатній мірі відображає форми фактичної

негативної поведінки. Виникає питання як застосовувати відповідальність, якщо обов'язки не закріплені, якщо учасник діє в більшості випадків за допомогою реалізації своїх суб'єктивних кримінальних процесуальних прав, а не виконання обов'язків, тобто в сфері загального дозволу.

Згідно з результатами проведеного опитування працівників слідчого відділу Деснянського управління поліції у м. Києві, у слідчій практиці відбуваються різні порушення слідчим норм кримінального процесуального законодавства, а саме: несвоєчасне внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР (ст. 214 КПК України), про що вказали 13,5 % опитаних слідчих (а також згідно статистичних даних, взятих зі звіту показників роботи прокурора за 2018 рік – 2404 рази прийнято прокурором участь у розгляді слідчим суддею скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора щодо невнесення до Реєстру відомостей про кримінальні правопорушення, а слідчим поліції – 1825 [48].

Водночас результати аналізу судової практики свідчать про те, що бездіяльність слідчого та прокурора може виявлятися не лише у несвоєчасному внесенні відомостей до ЄРДР, а й у відмові від їх внесення. Так, у зв'язку з відмовою від унесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, здійсненою першим заступником прокурора м. Вінниці, слідчим суддею Вінницького міського суду Вінницької області було постановлено ухвалу від 02.11.2015. Заявник 07.09.2015 звернувся до прокуратури м. Вінниці зі зверненням щодо безпідставного невнесення працівниками Вінницького відділу поліції МВ УМВС України у Вінницькій області відомостей до ЄРДР за його заявою про вчинення кримінального правопорушення. За результатами розгляду цієї заяви першим заступником прокуратури м. Вінниці заявнику було відмовлено у внесенні відомостей до ЄРДР [54], що і стало підставою для задоволення скарги та прийняття рішення про зобов'язання ввести відомості до ЄРДР); неповернення тимчасово вилученого майна згідно з вимогами ст. 169 КПК України – 3 %; порушення строків досудового розслідування у кримінальному провадженні – 13,5 %; проведення слідчих (розшукових) дій з

порушенням вимог норм кримінального процесуального права – 24,6 %; проведення слідчих (розшукових) дій без участі понятих, де їх присутність згідно з КПК України є обов’язкова – 33,4 %; необґрунтоване обрання запобіжного заходу – 12 % (додаток Б). Такі фактори призводять до порушення основних положень кримінального процесу, внаслідок чого одночасно порушуються права людей та ускладнюється розслідування у кримінальних провадженнях.

Стосовно суду, судді або слідчого судді передбачено лише скасування рішення (ст. 412 КПК України), проте це не завжди є кримінальна процесуальна відповідальність, тобто дане питання залишається не вирішеним. Отже, вважаємо за доцільне доповнити КПК України щодо кримінальної процесуальної відповідальності суб’єктів кримінального провадження, а саме: в ч. 2 ст. 9 КПК України ввести зміни наступного змісту: «2.1. За невиконання обов’язків, передбачених в частинах 1, 2 цієї статті, суддя, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий несуть відповідальність, передбачену законом».

Кримінальна процесуальна відповідальність застосовується і до поручителів та підозрюваного, обвинуваченого у разі невиконання ним обов’язків, які були обрані під час застосування запобіжного заходу у вигляді особистої поруки. Застосування заходів кримінальної процесуальної відповідальності до заставодавців чи поручителів залежить від виконання підозрюваним (обвинуваченим) процесуальних обов’язків, які на них покладалися під час обрання запобіжного заходу. Адже поручителі чи заставодавці (внесена ними сума застави) були гарантами виконання цих обов’язків. [46, с. 56].

Також, в разі невиконання законних вимог захисника законодавством передбачена відповідальність, а гарантії виконання вимог слідчого, який є ключовою особою у збиранні доказів під час досудового розслідування, залишилися поза увагою законодавця. На відміну від КПК України, процесуальні норми інших країн передбачають можливість застосування

заходів відповідальності в разі невиконання вимог щодо надання предмета, який може бути доказом у кримінальному провадженні. Так, у КПК ФРН вказано, що в разі відмови видати предмет, який може бути доказом, до особи застосовуються заходи примусу, зокрема, штраф. Але це не стосується осіб, які мають право на відмову від дачі показань як свідки (ст. 70) [14].

Положення ст. 330 КПК України [11] представляє цікавий приклад застосування кримінальної процесуальної відповідальності, де передбачені заходи до порушників порядку судового засідання: обвинуваченого (попередження про видалення та видалення з зали засідання – ч. 1 ст. 330 КПК України); прокурора чи захисника (попередження про відповідальність за неповагу до суду – ч. 2 ст. 330 КПК України); інших осіб, присутніх у судовому засіданні (попередження про відповідальність за неповагу до суду та видалення із зали судового засідання – ч. 3 ст. 330 КПК України).

Звертаємо увагу на зарубіжні країни, наприклад, – КПК Грузії прямо передбачає процесуальну відповідальність за невиконання процесуальних обов'язків та порушення порядку в суді, адже в кодексі міститься окрема Глава IX «Процесуальна відповідальність за невиконання процесуальних обов'язків та порушення порядку в суді». Слід зазначити, що до особи, яка порушує порядок в судовому засіданні поряд з видаленням з зали судового засідання може бути застосовано штраф або взяття під варту (ч. 2 ст. 85 КПК Грузії [18]).

2.2.Кримінальне процесуальне правопорушення як підстава кримінальної процесуальної відповідальності

Перш за все, вважаємо за доцільне надати тлумачення терміну **кримінальне процесуальне порушення**. На наш погляд, це передбачене кримінальним процесуальним законодавством діяння (дія або бездіяльність), вчинене учасником кримінального провадження, що полягає в порушенні останніми норми (норм) кримінального процесуального права. Варто при цьому наголосити на тому, що таке порушення не є тотожним поняттю кримінального процесуального правопорушення. Не будь-яке порушення норм кримінального

процесуального права можна визнавати кримінальним процесуальним правопорушенням, а тільки таке, щодо якого у КПК України встановлено санкцію. Якщо санкція за порушення норм кримінального процесуального права передбачено не в цьому законі, а в інших законодавчих актах (КК України, КУпАП), то таке правопорушення визнається кримінальним правопорушенням або адміністративним проступком.

На будь-якій стадії кримінального процесу можуть бути вчинені такі суттєві порушення кримінального процесуального законодавства, як: ч. 4 ст. 12 КПК України – тримання особи під вартою або позбавлення її свободи в інший спосіб понад строк, передбачений КПК України (ст. 5 Конвенції захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, справи ЄСПЛ – *«Белозоров проти Росії та України»*, *«Ігнатов проти України»*, *«Гудзь проти України»* [19], *«Коберник проти України»* [20], *«Комарова проти України»*, *«Рудніченко проти України»*, *«Самойлович проти України»*, *«Тимошенко проти України»*); ч. 2 ст. 11 КПК України – піддавання особи катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню або погрожування застосуванням до такої особи поводження, утримування особи у принизливих умовах, а також примушування до дій, що принижують її гідність (ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, ст. 28 Конституція України).

В рішенні у справі *«Amuur v. France»* від 25.06.1996 Суд вказав, що для визначення того, чи була особа позбавлена свободи у сенсі ст. 5 Конвенції, слід враховувати такі критерії: вид, тривалість, наслідки і умови виконання заходу з позбавлення волі.

У кримінальному процесуальному законодавстві розрізняють такі групи його істотних порушень: *умовні* і *безумовні*. До першої групи належать порушення, істотність яких залежить від конкретних обставин і визначається судом. Істотними вони визначаються тільки за умови, що вони перешкождали або могли перешкодити суду об'єктивно, повно і всебічно розглянути справу і винести законний, обґрунтований і справедливий вирок (постанову). Другу

групу істотних порушень кримінального процесуального становлять порушення, які тягнуть обов'язкове скасування вироку, тобто безумовні порушення. Відповідно до ст. 412 КПК України істотними порушеннями вимог кримінального процесуального закону є такі порушення вимог цього Кодексу, які перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судові рішення [11].

Приклад 1. За змістом ст. 20 КПК [11] «підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений має право на захист, ... користуватися ефективною правовою допомогою захисника». З огляду на те, що відповідно до практики Європейського суду з прав людини (справа «Санніно проти Італії», рішення № 30961/03 від 27 квітня 2006 року) забезпечення ефективного захисту є обов'язком суду, нездійснення судом апеляційної інстанції належної перевірки доводів апеляційної скарги щодо забезпечення ефективної правової допомоги є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону, яке тягне за собою скасування судового рішення (*Ухвала ВССУ від 07 липня 2015 року, справа № 5-437км15*) [33].

Тобто, важливою складовою права на захист у кримінальному провадженні є забезпечення ефективності захисту та створення умов для вільного вибору захисника. ЄСПЛ нагадує, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод гарантує «допомогу», а не «призначення захисника», оскільки призначений адвокат може бути позбавлений можливості виконувати свої обов'язки або навіть ухилятися від їх виконання [53, с. 115] мати об'єктивні обставини: хвороба, смерть. Належна реалізація права на захист у кримінальному провадженні вимагає застосування практики ЄСПЛ, згідно з правовою позицією якого, відображеною, зокрема, у п. 46 рішення ЄСПЛ від 17 жовтня 2014 року у справі «Омельченко проти України», «право кожного обвинуваченого у вчиненні злочину на ефективну юридичну допомогу захисника, є однією з основних ознак справедливого судового розгляду». Обмеження права заявника на захист є істотним порушенням (від 28 січня 2011 року у справі «Леонід Лазаренко проти України» заява № 22313/04, п. 57).

Приклад 2. Відповідно до п. 15 ч. 2 ст. 36, ч. 2 ст. 337, ч. 1 ст. 338 КПК змінити обвинувачення в суді є правом прокурора. У зв'язку з цим суд не може заборонити або перешкодити прокурору реалізувати це право. Згідно з ч. 1 ст. 341 КПК прокурор може змінити обвинувачення в суді, лише погодивши це з прокурором вищого рівня (на час розгляду провадження – з керівником органу прокуратури, в якому він працює). Суд для цього має відкласти судові засідання і надати прокурору час не тільки для складання, а й для погодження відповідного процесуального документа. Безпідставне ненадання або необґрунтоване обмеження часу для вирішення питання щодо зміни прокурором обвинувачення в суді є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону (*Ухвала ВССУ від 28 липня 2015 року справа № 5-1706км15*)[33].

Зазначимо ті негативні наслідки порушення норм кримінального процесуального права, що безпосередньо зазначено в КПК. До таких можна віднести: визнання доказу недопустимим, застосування певних примусових заходів (затримання, приводу або взяття під варту, видалення за ухвалою суду з зали засідання тимчасово або на весь час судового розгляду), скасування або зміна судового рішення (у тому числі ухвали слідчого судді).

У загальній теорії права не існує єдиного доктринального визначення категорії «правопорушення», однак у науковій літературі існує кілька підходів до визначення поняття «правопорушення» (додаток В).

Більшість науковців до ознак правопорушення відносить: протиправність, суспільну небезпеку (шкідливість), винність та особу, яка вчинила діяння. У зв'язку з цим, на нашу думку, найбільш вдалим є визначення: правопорушення – це суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння, вчинене відповідною особою. Відсутність законодавчого визначення терміну «кримінальне процесуальне правопорушення» породжує певні дискусії у науково-правовій літературі щодо сутності цього терміну (додаток Г).

Однією з фактичних підстав юридичної відповідальності є склад правопорушення, що містить сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак,

необхідних для визнання вчиненого діяння правопорушенням, а особи – винною у його вчиненні. У вітчизняній юридичній літературі складом правопорушення називають сукупність передбачених законом ознак, наявності яких діяння визнається правопорушенням [26, с. 230].

Об’єктом правопорушення більшість вітчизняних юристів визнають суспільні відносини, які охороняються правом і на які посягає протиправне діяння особи. [27, с. 53-54].

Об’єктивна сторона кримінального процесуального правопорушення характеризується наявністю суспільно шкідливого діяння, що не становить суспільної небезпеки, адже наявність останньої наділяє таке правопорушення статусом злочину. Зазначене діяння може полягати як у вчиненні певної дії, так і в бездіяльності особи. При цьому бездіяльність суб’єкта кримінального процесуального правопорушення полягає у невиконанні покладених на нього як учасника процесу певних процесуальних обов’язків. Наприклад, у разі невиконання поручителем взятих на себе зобов’язань на нього покладається грошове стягнення в розмірі, визначеному в ст. 180 КПК України.

Суб’єкт кримінального процесуального правопорушення – це фізична особа (людина), яка вчинила правопорушення. Особливістю кримінального процесуального правопорушення є та обставина, що суб’єктом може виступати лише учасник кримінальних процесуальних відносин. Тобто, посадові особи, компетентні органи держави – органи досудового розслідування, прокуратура, громадяни країни.

Суб’єктивна сторона правопорушення – це його внутрішня сторона, тобто психічне ставлення особи до вчиненого нею суспільно-шкідливого діяння і його наслідків. Це ставлення знаходить свій вияв у понятті вини, яка може мати форми умислу або необережності. Водночас, є дискусійним питання про те, що кримінальні процесуальні порушення можуть бути здійснені й за відсутності вини. Наприклад, у разі невиконання підозрюваним обов’язків застава, внесена іншою особою (заставадавцем) звертається в дохід держави відповідно до ч. 8 ст. 182 КПК України [11].

РОЗДІЛ III. ІНШІ ВИДИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕВИКОНАННЯ ВИМОГ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

3.1. Кримінальна та адміністративна відповідальність за порушення вимог КПК України

Порушення учасником кримінального процесу норм кримінального процесуального права України тягне за собою певні негативні правові наслідки, що застосовуються державою щодо такої особи (додаток Д).

Кримінальна відповідальність за порушення вимог КПК України. На сьогодні ЄСПЛ виніс понад десяток рішень та ухвал у справах проти України, в яких так чи інакше йшлося про вирішення справ щодо необґрунтованого, безпідставного арешту і судового контролю за недоторканністю особи. Отримавши поширення, це питання стало невід’ємним атрибутом правової держави. Здебільшого у рішеннях наголошувалось на порушенні з боку України положень ст. 3, 14 Конвенції в частині виконання рішень національних судів. Як зазначив ЄСПЛ (наприклад, від 20 вересня 2012 року у справі *«Федорченко та Лозенко проти України»*, від 28 березня 2017 року у справі *«Григорян та Сергієва проти України»*), право на свободу – найважливіше в демократичному суспільстві в розумінні Конвенції. У чинному Кримінальному процесуальному кодексі (надалі – КПК) та Конституції України передбачено відповідальність за такі діяння (ч. 2 ст. 11 КПК України, ст. 28 КУ). До уваги поширені порушення норм кримінального процесуального законодавства під час здійснення кримінального провадження (додаток Е).

Відповідальність, визначена в законодавстві про адміністративні правопорушення. Застосовується за проступки, які передбачені законодавством про адміністративні правопорушення, передбачає застосування адміністративних стягнень. Характеризується такими складами адміністративних правопорушень, як: прояв неповаги до суду (ст. 185-3 КУпАП [12]); злісне ухилення свідка, потерпілого, експерта, перекладача від явки до

органів досудового розслідування чи прокурора (ст. 185-4 КУпАП); невжиття заходів щодо окремої ухвали суду чи окремої постанови судді або подання прокурора (ст.185-5 КУпАП); ухилення від виконання законних вимог прокурора (ст. 185-8 КУпАП); порушення законодавства про державну таємницю, порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших носіїв інформації, які містять конфіденційну інформацію, що є власністю держави (ст. 185-11 КУпАП). Практиці відомі випадки накладення штрафу за невиконання адвокатського запиту [13].

3.2. Дисциплінарна відповідальність професійних учасників кримінального провадження

Цей вид юридичної відповідальності застосовується за порушення норм кримінального процесуального законодавства професійними учасниками кримінального провадження: слідчим, прокурором, слідчим суддею, суддею, захисником. Так, відповідно до ст. 12 Закону України «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України» [49] до слідчого можуть бути застосовані такі дисциплінарні стягнення: усне зауваження, зауваження, догана, сувора догана, попередження про неповну посадову відповідність, звільнення з посади, пониження в спеціальному званні на один ступінь, звільнення (наприклад за невиконання або неналежне виконання службових обов'язків, що виражені як в діях, так і в бездіяльності). Відповідно до ч. 1 ст. 97 розділу VI, що присвячений регламентації процесуального порядку притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності Закону України про «Про судоустрій і статус суддів» [10], заходами дисциплінарного стягнення суддів є: попередження, догана, сувора догана, тимчасове відсторонення від здійснення правосуддя, переведення судді до суду нижчого рівня, направлення рекомендації до Вищої ради юстиції для вирішення питання щодо внесення подання про звільнення судді з посади з підстав порушення присяги.

Аналіз законодавства свідчить, що дисциплінарні стягнення до осіб, які здійснюють кримінальне провадження, застосовуються поза межами

кримінальних процесуальних правовідносин та можуть і не впливати на хід та результати кримінального провадження. Зокрема, оголошення попередження, догани чи суворої догани не зумовлює відміну незаконного процесуального рішення.

Разом з тим у разі порушення вимог кримінального процесуального законодавства кримінальні процесуальні правовідносини мають бути спрямовані у законне русло. Зокрема, незаконне рішення має бути скасованим, а незаконно отриманий доказ – визнаний недопустимим. А такі заходи, як правильно зауважує Г. М. Ветрова, є нічим іншим, як реагуванням з боку держави на процесуальні порушення, допущені посадовими особами держаних органів, які здійснюють кримінальне провадження. У них втілюється кримінальна процесуальна відповідальність за невиконання процесуальних обов'язків вказаних суб'єктів [6, с. 56].

Доцільно звернути увагу і на те, що до дисциплінарної відповідальності можуть притягатися й інші учасники кримінального провадження, які на професійній основі беруть участь у кримінальному процесі – захисники, представники (адвокати). Так, у ч. 1 ст. 324 КПК України визначено, що «якщо в судове засідання не прибув за повідомленням захисник ..., суд відкладає судовий розгляд, визначає дату, час та місце проведення нового засідання і вживає заходів для прибуття його до суду». Одночасно, якщо причина неприбуття є неповажною, суд порушує питання про дисциплінарну відповідальність адвоката. У такому разі порядок притягнення адвоката до відповідальності визначений у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Отже, відповідальність у суспільстві важлива, чим вищий рівень відповідальності, тим краще у громаді дотримуються соціальних норм. Без дотримання високого рівня відповідальності, не можливо створити повноцінне свідоме населення.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дозволяють зробити такі висновки:

1. Юридична відповідальність – закріплений у законодавстві юридичний обов'язок правопорушника зазнати примусового, від імені держави, позбавлення його певних соціальних благ чи цінностей (або зазнати несприятливих наслідків особистого, майнового чи організаційного характеру), які йому належали до факту правопорушення з метою попередження правопорушень у перспективі.

2. Її традиційно розглядають як відповідальність *негативну (ретроспективну)*, як обов'язок правопорушника відповісти за проступок перед державою і суспільством застосуванням до нього примусових заходів у вигляді санкцій правових норм. Іноді відповідальність у юридичній літературі визначають саме через обов'язок – обов'язок бути підданою заходам державного впливу за неналежне виконання юридичних обов'язків.

3. Пропонуємо доповнити ст. 3 КПК України, пунктом 10-1 наступного змісту: «Кримінальна процесуальна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, що застосовується до суб'єктів кримінальних процесуальних відносин за протиправну поведінку в сфері кримінального провадження».

4. Обов'язковою умовою кримінальної процесуальної відповідальності є наявність у кримінальному процесуальному законодавстві санкції, що полягає у накладенні на порушника певної процесуальної норми стягнення та/або іншого особистого обмеження чи позбавлення певних процесуальних прав (наприклад, п. 2. ч. 2. ст. 39 КПК України, ч. 3. ст. 37 КПК України).

5. Юридичною підставою застосування заходів кримінальної процесуальної відповідальності є норми кримінального процесуального права, що передбачають як обов'язки та заборони, так і заходи кримінальної процесуальної відповідальності (в санкції) за порушення відповідного правового обов'язку (заборони). Фактичною підставою кримінальної процесуальної відповідальності виступає кримінальне процесуальне

правопорушення, тобто невиконання або неналежне виконання передбачених кримінальним процесуальним законом дій.

6. Кримінальне процесуальне правопорушення – це передбачене кримінальним процесуальним законодавством протиправне, винне, суспільно шкідливе діяння (дія чи бездіяльність) суб'єкта кримінальної процесуальної діяльності, яке спричиняє юридично визначені негативні наслідки для правопорушника.

Такі правопорушення передбачено, зокрема, статтями 139, 179, 180, 323, 325, ч.2 ст. 326, 327 і ч.1 ст. 330 КПК України.

7. Кримінальна процесуальна відповідальність має бути передбачена для всіх суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності, адже на всіх суб'єктів під час кримінального провадження покладаються відповідні обов'язки.

У зв'язку з цим запропоновано ввести зміни та доповнення до КПК України щодо кримінальної процесуальної відповідальності всіх суб'єктів кримінального провадження, а саме: в ч. 2 ст. 9 КПК України ввести зміни наступного змісту: «2.1. За невиконання обов'язків, передбачених в частинах 1, 2 цієї статті, суддя, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий несуть відповідальність, передбачену законом».

8. У кримінальному процесуальному законодавстві розрізняють такі групи його істотних порушень: *умовні* і *безумовні*. До першої групи належать порушення, істотність яких залежить від конкретних обставин і визначається судом. Другу групу істотних порушень кримінального процесуального становлять порушення, які тягнуть обов'язкове скасування вироку, тобто безумовні порушення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ляш А.О. Застосування примусу під час провадження слідчих дій: навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів] / А.О. Ляш, А.А. Благодир. К.: Освіта України, 2010. 190 с.
2. Конституція України: станом на 1 верес. 2016 р.: відповідає офіц. тексту. Харків: Право, 2016. 82 с.
3. Тофтул М.Г. Сучасний словник з етики: Словник. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.
4. Рожнова В. Співвідношення примусу, відповідальності та санкцій у сфері кримінального судочинства //Право України. 2000. №11. С. 108.
5. Дубинський А. Я. Исполнение процессуальных решений следователя: правовые и организационные проблемы / А. Я. Дубинський // Вибрані праці [упоряд. Л. Д. Удалова, О. І. Галаган, Д. П. Письменний та ін.]. Київ: ЦУЛ, 2014. С. 13–168.
6. Ветрова Г. Н. Уголовно-процессуальная ответственность / Г. Н. Ветрова. М.: Наука, 1987. 112 с.
7. Локтіонов І. Ю. Правова відповідальність керівника органу досудового розслідування / І. Ю. Локтіонов // Митна справа. 2013. № 6. С. 126–130.
8. Липинский Д. А. Об уголовно-процессуальной ответственности / Д. А. Липинский //Вектор науки ТГУ. 2010. № 3 (13). С. 261–264.
9. Строгович М. С. Советский уголовно-процессуальный закон и проблемы его эффективности / М. С. Строгович, Л. Б. Алексеева, А. М. Ларин; отв. ред. В. М. Савицкий. М. : Наука, 1979. 319 с.
10. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII // База даних «Законодавство України»/ Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

12. Кодекс України про адміністративні правопорушення: закон *України* від 7 грудня 1984 року № 8073-Х. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80732-10>.

13. Постанова Святошинського районного суду м. Києва у справі 759/9630/16-пп від 22.07.2016 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Rewiew/59216614>.

14. Уголовно-процессуальный кодекс ФРГ: рабочий перевод Германского Фонда международного правового сотрудничества и Организации безопасности и сотрудничества в Европе Stand: Desember. 2013. 188 с.

15. Малеин Н.С. Правонарушение: понятие, причины, ответственность / Н.С. Малеин. М. : Юрид. лит., 1985. 192 с.

16. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / О.Ф. Скакун. Харків : Консум, 2001. 656 с.

17. Хачатуров Р.Л. Общая теория юридической ответственности: Монография / Р.Л. Хачатуров, Д.А. Липинский. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. 950 с.

18. Уголовно-процессуальный кодекс Грузии от 09.10.2009 г. №1772-II с. URL: http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/_09_10_2009.pdf.

19. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Гудзь проти України» від 22 жовтня 2015 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_a95.

20. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Коберник проти України» від 25 липня 2013 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122698>.

21. Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

22. Звіт про діяльність Національної поліції за 2017 рік. URL: <https://www.npu.gov.ua/activity/zviti/richni-zviti/>

23. Удалова Л.Д. Досудове провадження у кримінальних справах щодо окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище: монографія / Л.Д. Удалова, І.В. Бабій. К.: КНТ, 2010. 192 с.

24. Чабанюк В.Д. Кримінально-процесуальні правопорушення в досудовому провадженні та відповідальність за їх вчинення : дис... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В.Д. Чабанюк. К., 2009. 225 с.

25. Вепрев В. С. Основания уголовно-процессуальной ответственности / В.С. Вепрев. М. : Изд-во «Юрлитинформ», 2007. 272 с.

26. Лисенков С. Л. Загальна теорія держави і права : Навч.посіб. / С.Л. Лисенков. К. : Юрисконсульт, 2006. 355 с.

27. Музика А. А. Предмет злочину : теоретичні основи пізнання : Монографія / А.А. Музика, Є.В. Лащук. К, 2011. 208 с.

28. Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. Т.І. Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. 1232 с.

29. Кравчук М. В. Теорія держави і права (опорні конспекти): Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 3-є вид., змін. й доп. / М.В. Кравчук (авт.-упоряд). К.: Алерта, 2014. 608 с.

30. Самощенко, И.С. Ответственность по советскому законодательству [Текст] / И.С. Самощенко, М. Х. Фарукшин. М.: Юрид. лит., 1971. 240 с.

31. Мурзановська А.В. Про деякі аспекти кримінально-процесуальної відповідальності / А.В. Мурзановська // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. 2007. Вип. 32. С. 339-344.

32. Звіт Голови Національної поліції України С. Князева про результати роботи відомства за 2018 рік. URL: https://www.npu.gov.ua/assets/userfiles/files/zvity/Zvit_NPU_2018.pdf

33. Про правові позиції судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України за 2015 рік. URL: <https://precedent.in.ua/2016/07/04/4918> (дата звернення 06.01.2019).

34. Элькин П.С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. 143 с.
35. Корнуков В.М. Меры процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве. Саратов, 1978. С. 10.
36. Теорія держави і права: навч. посіб. у визначеннях і таблицях / Т.Г.Каткова. Х.: Право, 2014. 96 с.
37. Коврига З.Ф. Уголовно-процессуальная ответственность. Воронеж, 1984. 191 с.
38. Мурзановська А.В. Кримінально-процесуальна відповідальність за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Мурзановська Аліна Владиславівна. Одеса, 2017. 237 с.
39. Овчаренко О.М. Юридична відповідальність судді: теоретико-прикладне дослідження: [монографія] / О.М. Овчаренко. – Х., 2014. – 576 с.
40. Удалова Л.Д., Хабло О.Ю. Зловживання у сфері кримінального процесу: [монографія] /Л.Д. Удалова, О.Ю. Хабло. – К.: Дакор, 2010. 176 с.
41. Іваненко О.В. Сутність юридичної відповідальності та роль правоохоронних органів у її забезпеченні»: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2016. 20 с.
42. Басін К.В. Кримінально-процесуальна відповідальність як різновид процесуальної (теоретико-правові аспекти) //Держава і право. Юридичні і політичні науки: Зб. наук. пр. 2003. Вип. 19. С. 93-97;
43. Петрухин И.Л. Человек и власть (в сфере борьбы с преступностью). М.: Юрист, 1999. 392 с.
44. Самощенко И.С., Фарукшин М.Х. Ответственность по советскому законодательству. М., «Юридическая литература», 1971. 240 с.
45. Липинський Д.А. Концепции позитивной юридической ответственности в отечественной юриспруденции //Журнал российского права. 2014. № 6. С. 37-51.
46. Білокінь Р. М. Кримінально-процесуальна відповідальність: монографія. К.: Видавничий центр «Кафедра», 2017. 430 с.

47. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

48. Статистична інформація про роботу прокурора 2017 р. Офіційний веб-портал Генеральної Прокуратури України. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=104402

49. Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України : закон України від 22 лют. 2006 р. №3460-IV // Відомості Верховної Ради України. 2006. №29. 245 с.

50. Стан здійснення судочинства в Україні у 2016 році: офіційні дані Верховного Суду України. URL: <https://is.gd/Z7xC2j>.

51. Загальні показники стану здійснення судочинства в Україні у І півріччі та упродовж 9 місяців 2017 року: офіційні дані Верховного Суду України. URL: <https://is.gd/Z7xC2j>.

52. Особливості здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх: навчально методичний посібник. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Київ. 2017. 238 с. URL: <http://www.nsj.gov.ua/files/1509455828Особливості%20здійснення%20кримінальних%20проваджень%20щодо%20неповнолітніх.pdf>.

53. Мурзо Є.О. Право особи на вільний вибір захисника у світлі європейських стандартів. Безоплатна правова допомога в Україні: шляхи подальшого розвитку та модернізації: матеріали Всеукр. студ. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 5 жовт. 2018 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 240 с.

54. Узагальнення «Про практику розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування». URL: <https://is.gd/JPGCU5> (дата звернення: 06.01.2019).

55. Robert P. Dictionnaire alphabétique francase. Paris. 1980. Т. 4. 741 р.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця 1

Функція юридичної відповідальності	Визначення
<i>Регулятивна</i>	напрям правового впливу, який полягає у спонуканні індивіда дотримуватися правових приписів та виявляється у правомірній поведінці особи.
<i>Охоронна</i>	спрямована на захист позитивних суспільних відносин шляхом нормативно-встановлених відповідних механізмів притягнення винних осіб до відповідальності у разі порушення норм права.
<i>Каральна</i>	напрям правового впливу на суб'єктів правопорушення, що відповідає принципам юридичної відповідальності і полягає в осуді, виражається у застосуванні до правопорушника заходів державного впливу, аж до прямого примусу.
<i>Виховна (превентивна)</i>	реалізується через вплив на свідомість правопорушника з метою переконання як безпосередньо його, так і інших осіб у невідворотності застосування заходів юридичної відповідальності.
<i>Поновлююча</i>	такий напрям правового впливу на свідомість та поведінку людей, який спрямований на приведення правового статусу суб'єктів суспільних відносин в попередній нормальний стан.
<i>Заохочувальна (стимулююча)</i>	такий напрям впливу норм права, який спрямований на позитивне ставлення особи до встановлених правил поведінки і бажання виконувати необхідні вимоги права та отримувати відповідні заохочення, передбачені законодавством.

Додаток Б

Діаграма 1

Додаток В

Таблиця 2

№	Джерело	Визначення
1.	Малеїн М.С. [15, с. 6]	«Правопорушення – це свідомий вольовий акт суспільно небезпечної протиправної поведінки».
2.	Скакун О.Ф. [16, с. 420]	«Правопорушення – це діяння, яке тягне за собою відповідальність особи, яка вчинила його».
3.	Денисов Ю.А. [17, с. 245]	«Правопорушення – суспільно-небезпечне, винне діяння, що суперечить нормам права, за вчинення якого передбачена правова відповідальність».

Додаток Г

Таблиця 3

№	Джерело	Визначення	Виокремлені ознаки з визначення
1.	В.Д. Чабанюк [24, с. 185]	«Кримінальне процесуальне правопорушення – це винне, суспільно-небезпечне діяння, вчинене суб'єктом кримінальних процесуальних відносин, в порушення вимог ст. 330 Кримінального процесуального кодексу України, законів України, Конституції України, рішень Європейського суду з прав людини, чинних міжнародно-правових договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, що завдає шкоди правам і законним інтересам учасникам процесу і тягне за собою відповідальність за їх вчинення.	1) суспільно-небезпечна поведінка людини; 2) винна поведінка суб'єкта права, тобто особа повинна усвідомлено здійснювати правопорушення, віддавати собі звіт у своїх діях; 3) в результаті вчинення кримінального процесуального правопорушення можуть порушуватися норми не тільки КПК чи законів України, але й відповідні положення Конституції України, рішень Європейського суду з прав людини, а також чинні міжнародно-правові договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.
2.	Л.Д.Удалова, І.В. Бабій [23, с.63]	«Винне протиправне діяння суб'єкта кримінального провадження, яке полягає у порушенні процесуальних обов'язків та спричиняє шкоду правозастосовному процесу і заборонено кримінально-процесуальними санкціями...».	1) винність; 2) протиправність; 3) шкідливість; 4) відповідальність.
3.	В.С.Вепрев [25, с. 125].	Під правопорушенням у кримінальному процесуальному праві розуміє одну із форм протиправної поведінки у сфері кримінального судочинства, виражену в діянні (або бездіяльності), а також у системі дій учасника кримінального судочинства, заборонених нормами кримінального процесуального законодавства, порушення вимог і принципів кримінального процесуального закону, конституційних принципів, учинених шляхом невиконання обов'язків або їх неналежного виконання.	1) протиправна поведінка, що виражена у формі дії або бездіяльності; 2) системі дій учасника кримінального судочинства, заборонених нормами кримінального процесуального законодавства, порушення вимог і принципів кримінального процесуального закону.

Продовження таблиці 3

4.	На нашу думку	Суспільно-небезпечне, протиправне, винне діяння, що може проявитися як у формі дії, так і бездіяльності, характерною ознакою якого є умисел та яке проявляється у прийнятті незаконного рішення у кримінальному провадженні.	1) суспільна небезпечність (шкідливість), тобто діяння причиняє шкоду суспільним відносинам, що охороняються кримінальним процесуальним законодавством; 2) це обов'язково винне діяння; 3) наслідок свідомої поведінки, тобто вчинення правопорушення особою, яка розуміє характер і значення свого діяння й може керувати своїми вчинками, й при провадженні слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні сам обирає варіант поведінки.
----	---------------	--	---

Додаток Д

Таблиця 4

Вид відповідальності	Порушення	Законодавство
Кримінальна процесуальна відповідальність	Неефективне здійснення прокурором нагляду за дотримання законів під час проведення досудового розслідування.	Ч. 3 ст. 37 КПК України
	Суттєве порушення кримінального процесуального закону, неефективне досудове розслідування.	П. 2 ч. 2 ст. 39 КПК України
	Невиконання обов'язків, зокрема – неприбуття на виклик (за викликом) без поважних причин (не повідомив про причини неприбуття).	Ч. 1 ст. 139 КПК України; ч. 8 ст. 182 КПК України; ч. 3 ст. 187 КПК; ч. 3 ст. 326 КПК України
	Невиконання процесуальних обов'язків учасників кримінального провадження.	Ч. 1 ст. 144 КПК України потерпілий – грошове стягнення (ст. 325 КПК); цивільний відповідач – грошове стягнення (ч. 2 ст. 326 КПК); свідок – грошове стягнення (ч. 1 ст. 327 КПК); спеціаліст – покладення всіх витрат, пов'язаних з оголошенням перерви в судовому засіданні (ст. 72 КПК); поручитель – грошове стягнення (ч. 5 ст. 180 КПК); батьки, опікуни і піклувальники – грошове стягнення (ч. 5 ст. 493 КПК).
	Невиконання ухвали слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів.	Ст. 166 КПК України
	Невиконання обов'язків, які покладалися на підозрюваного, обвинуваченого під час обрання щодо нього певного запобіжного заходу.	Ч. 2 ст. 179, ч. 10 ст. 182 КПК України
	Невиконання поручителем взятих на себе зобов'язань.	Ст. 180 КПК України

Додаток Е

Таблиця 5

№	Вид відповідальності	Порушення	Тлумачення	Законодавство
1.	Кримінальна відповідальність	Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою.	Умисне застосування без наявності підстав.	Ст. 371 КК України [21]
		Порушення у сфері застосування запобіжного заходу.	Неправильне обрання запобіжного заходу.	Ст.183 КПК України
		Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності .	Присутність умислу в діях при наявності відомостей, що вказують на невинність особи; активне сприяння слідчого настанню відповідальності особи шляхом створення штучних доказів або іншою фальсифікацією.	Ст. 372 КК України
		Примушування особи давати показання при допиті.	Вплив з боку слідчого на особу, що допитується.	Ст. 373 КК України
		Порушення права на захист.	Недопущення чи ненадання своєчасно захисника, а також інше грубе порушення права підозрюваного, обвинуваченого, підсудного на захист.	Ст. 374 КК України, ст. 59, ч. 2 ст. 63 та п. 6 ст. 129 Конституції України [2]
		Порушення конституційного права особи на свободу і особисту недоторканність.		Ст. 208 КПК України
		Завідомо неправдиве показання.	Якщо показання, висновок, звіт чи переклад є неправдивими, тобто такими, які повністю або хоча б частково не відповідають дійсності.	Ст. 384 КПК України
		Розголошення даних ОРД, досудового розслідування.	Відомості досудового розслідування можна розголошувати лише з дозволу слідчого або прокурора і в тому обсязі, в якому вони вважають можливим (ч. 1 ст. 222 КК).	Ст. 387 КПК України

Продовження таблиці 5

		Незаконне затримання.	Ніхто не може бути затриманий без ухвали слідчого судді, суду, крім випадків, передбачених цим Кодексом.	Ст. 207 КПК України
		Неправильність перекладу висновку і пояснень експерта, завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, на яких ґрунтується вирок, зловживання слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду під час кримінального провадження.	Висновок і пояснення судового експерта будуть неправильними як у випадку надання завідомо неправильного висновку або пояснення, так і внаслідок помилки цього спеціаліста при вирішенні питань, що вимагають спеціальних знань. Те ж саме стосується неправильного перекладу.	Ст. 459 КПК України